

סקירת ספרים

The Arab-Israeli conflict in the media: Producing shared memory and national identity in the global television era

Tamar Ashuri, London: I. B. Tauris, 2010, 288 pages

ז'רום בורדון*

תרגום: אלעד הורביץ

ספר זה מציע מקרה בוחן מעולה של הפקה משותפת (קו-פרודוקציה) בין-לאומית של סדרה דוקומנטרית היסטורית בנושא רגיש ו"גלובלי": הסכסוך הישראלי-ערבי. בפרט, הספר בוחן כיצד מאותו פרויקט-על שהתחיל בבריטניה נוצרו שלושה נרטיבים היסטוריים שונים ששודרו ב-1998 בידי ה-BBC (שייצא זאת למדינות רבות), בידי רשת PBS האמריקנית ובידי MBC, הרשת הפאן-ערבית בלוויין המשדרת מלונדון. הספר עושה זאת באמצעות ניתוח של תהליך ההפקה וניתוח טקסטואלי השוואתי של שלוש הגרסאות המשודרות. עם זאת הספר שאפתני יותר מהיות רק מונוגרף על אודות פרויקט מחקר: בשני הפרקים הראשונים ובפרק המסקנות המחברת מנסה בו-זמנית לסכם מסכת נרחבת של תאוריות חברתיות (על האומה, על הזיכרון הקולקטיבי, על הגלובליזציה של התרבות) ולמקם את המחקר שלה עצמה בתוך תאוריות אלו.

הגם שהספר מנתח סרטי טלוויזיה היסטוריים דוקומנטריים, הוא אינו קשור לחקר השיח ולסוגות הטלוויזיוניות. ניתוח הטקסט נעשה בשיטה היסטורית, ללא כלים פורמליים וסמיוטיים של חקר השיח. הביבליוגרפיה מכילה רק אזכורים קלסיים לסרטי תעודה. הכותבת מעדיפה להתמקד בתאוריות של זהות לאומית

* ד"ר ז'רום בורדון (jeromeb@post.tau.ac.il) הוא פרופסור חבר בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל-אביב.

וגלובליזציה. התזה העיקרית שלה היא זו: אמנם הפקה משולבת מנותחת לרוב כאתר "התנגדות" לתרבות הלאומית או כ"כישלון של הלאום" (במונחים של שרון סטרובר) תוך כדי מתן העדפה לגלובליזציה תרבותית, אך למעשה היא (ההפקה המשולבת) אתר מורכב למשא ומתן בין שחקנים, המתיר לשניהם מרחב מסוים של גלובליזציה ויישום מחדש של נרטיבים בהקשרים "לאומיים". עניין זה מתואר בהרחבה הן דרך הראיונות עם המפיקים הן דרך הניתוח הטקסטואלי. זהו ככל הנראה כיוון חדש בתחום הקו-פרודוקציה של סרטים היסטוריים דוקומנטריים; זוהי גם תוצאה מבוססת היטב של תהליך בניית התאוריות ושל המחקרים האמפיריים בלימודי גלובליזציה. תמר אשורי מציינת כי "האפשרות של משחק פנימי בין הגלובלי ובין הלאומי נפתחה על ידי קבוצה קטנה, אך רבת תובנות, של מלומדים" (עמ' 57). כיום, רעיון זה של המשחק הפנימי הוא נקודת המוצא של המחקר, והוא כבר אינו חדש או נדיר.

כאשר אולריך בֶּק (Beck, 2002), המצוטט אצל אשורי (עמ' 89), הציע לערוך הבחנה בין "אנחנו והאחרים" באמצעות הרגשה קוסמופוליטית חדשה של השתייכות כפולה הרלוונטית לכל אחד ואחד במובן של להיות "אני" וגם "אחר", הוא עסק למעשה בכתיבה של דברים שהיו בתהליך של התקבלות בקרב מרבית החוקרים של קוסמופוליטיות.

המונח "גלוקליזציה", שטבע רולנד רוברטסון בשנות השמונים ממונחים יפניים שמשמשים בהם באופן מדויק (אם לא אלגנטי) בשיווק, משלב בין גלובליזציה ובין לוקליזציה (Robertson, 1995). על כן, לאשורי עשויים להיות יותר "בעלי ברית" ממה שנדמה לה, אם נשתמש במונחים שלה. למרות שהיא מתמקדת בזיכרונות משותפים (ומציינת שמעבר למפיקים, גם קהל הצופים נמצא באופן המחקר שלה), ספרה תומך ברובו בהשערה שגלוקליזציה של פרק מסוים בהיסטוריה ניתנת לשימוש כאסטרטגיית שיווק של אנשים כדי להתאים את אותו מוצר לשווקים שונים. במובן הזה, מדובר בגלוקליזציה מסחרית מלמעלה (שאף הייתה המשמעות המקורית של המונח).

ועם זאת, תוך כדי ציטוט של בֶּק מנפיקה אשורי טענה שאפתנית אף יותר: הגלוקליזציה היא "גלובליזציה פנימית", ולפיה "סוגיות בעלות עניין עולמי נעשות חלק מן ההתנסויות היומיומיות ועולמם המוסרי של אנשים" (עמ' 61, 174). הספר, בכל אופן, אינו כולל מחקר השוואתי על קבלה (reception). השאלה היא אפוא מהם אותם זיכרונות קוסמופוליטיים שמהם הסכסוך הישראלי-פלסטיני מורכב. אנו רואים זאת ברמת המפיקים, אבל קשה להסיק מסקנות משומרי סף ספורים אלו, בהקשר הלאומי שלהם, לקהלים רחבים בהרבה. בקיצור, אנו נשארים עם שאלות מעניינות, פחות מאשר עם תשובות, כמו מאמרם של לוי ושניידר

על הזיכרון הקוסמופוליטי, לכאורה, של השואה, שאשורי מצטטת ממנו באריכות.

העניין העיקרי בספר נמצא בתיאור המפורט של תהליך קבלת ההחלטות והמשא ומתן המוביל לשלוש גרסאות שונות המבוססות על ה-"ur-text" (לפי המונח של אשורי) וכן בניתוח ההשוואתי של שלוש הגרסאות הללו. מלבד יכולתה של אשורי לשלב תזות מורכבות בתמציתיות, ניכר בה כי היא גם מראינת ומאזינה מעולה (גם לפסי קול). הניגודיות בין שלוש הגישות מודגמת בתדירות גבוהה, ונראה כי היא עקיבה מאוד לאורך כל הראיונות והפרקים העוסקים בשלוש הגרסאות שבסדרה. נושא מעניין במיוחד, העובר כחוט השני לאורך כל ההפקה והתוכן, הוא ההתפלגות של האחריות ההיסטורית וה"ליהוק" של דמויות היסטוריות כתוקפנים או כקרבנות. בפתיחת הפרק השלישי של הסדרה נראה בבירור כי בגרסת ה-BBC, היהודים-הישראלים הם התוקפנים, בגרסת ה-PBS הם הקרבנות, ואילו בגרסת ה-MBC, הערבים אינם רק קרבנות (כמו בגרסת ה-BBC), אלא גם מתנגדים (עמ' 159).

מה שמעניין עוד היא הדרך שבה המפיקים מותחים ביקורת על התרבות ועל העבודה של עמיתיהם. לפי המפיק האמריקני, "בריטניה הייתה מעצמה קולוניאלית במזרח התיכון. יש לה היסטוריה של מעורבות מדרגה ראשונה. גישתה נובעת מהיתקלויות קרובות מאוד, וכן הלאה. יש לה צורך להסביר [...] ולהצדיק את עצמה בדרכים רבות. לאמריקה יש היסטוריה שונה מאוד ואנטי-קולוניאלית ביותר" (ריאיון, אוגוסט 2000, עמ' 164). כאן אנו רואים כיצד הגנת העצמי הולכת בד בבד עם האשמת אחרים. גישה זו יכולה, בצורות רבות, גם להיות סאב-טקסט של סרטים דוקומנטריים, שאינם יכולים לבקר גלויות מפיקים אחרים של קו-פרודוקציות.

מנקודת מבט מתודולוגית השימוש בציטוטים של עדי מפתח (מעניינים ורלוונטיים ככל שיהיו) היה צריך להיעשות הרבה יותר בזהירות. זו בעיה מסורתית של מחקר חברתי: מה אנחנו צריכים לעשות עם פיתוח תאוריות מושכלות של השחקנים עצמם, בעיקר שחקנים משכילים מאוד ורפלקסיביים המוכנים לתת הסברים לבחירותיהם? לדוגמה, אחד המפיקים הבריטיים מצדיק את העניין בנושא כך: "היינו פעילים מאוד בתקופת המנדט ובמשבר סואץ, ורגשי האשמה לגבי סואץ נמשכו. תמיד הייתה תחושה שיש לנו מערכת יחסים עם המזרח התיכון – לורנס איש ערב וכל הדברים האלה. בבריטניה, תמיד הייתה תמיכה נלהבת בישראל, ובזמן אחר, בעיקר לאחרונה, בפלסטינים, כך שזה לא כמו מזרח טימור [...] שם אין מעורבות בכלל" (ריאיון, פברואר 2003, עמ' 84, 165). היה מקום לתהות לגבי ה"אנחנו" הלאומי בציטוט הזה. האם התמיכה בישראל או בפלסטינים הייתה מאפיין "בריטי" כללי? באיזו מידה הציטוט הזה

מעיד לא על מצפון "בריטי", או על מצפוננו של מפיק טלוויזיה כאשר לשאלה מה פירוש הדבר להיות בריטי בהקשר מקצועי-ציבורי מסוים? שאלות אלו ראוי היה להעלות כאן, כמו גם במקומות אחרים בספר.

עוד נושא אחר, הקשור לעניין, הוא שימוש לא מדויק במושג "לאומי", כנרדף ל"לא גלובלי", כולל בכותרת. בתור התחלה, גרסה ערבית לעימות, המוצגת ברשת פאן-ערבית מאבו דאבי שבסיסה בלונדון, איננה יכולה להיקרא באמת "לאומית": זו גרסה על-לאומית (supranational) עם השלכות לפזורה הערבית העולמית. עלייתן של תרבויות ושפות על-לאומיות הייתה צריכה לעלות בדיון הנוכחי: המקרה הערבי מציג את הדוגמה הטובה ביותר לכך, אך הוא לא היחיד. הספר מראה בכירור שקיימת גרסה בריטית פרו-פלסטינית/ערבית לעימות לעומת גרסה אמריקנית פרו-ישראלית. אך האם הגרסה הבריטית כולה "בריטית", או האם היא הגרסה הדומיננטית בבריטניה, בעוד גרסאות אחרות יכולות להימצא בעולמות חברתיים אחרים? כיצד נעשה החיבור בין עולם ההפקה הטלוויזיוני ובין התרבות הבריטית כולה? האם אין הגרסה הבריטית למעשה גרסה אירופית, לפחות בקרב האליטות השמאלניות/ליברליות? מה הקשר בין כל אלה ובין אישיותם או זהותם המקצועית של המראיינים? דומה שהיה ראוי להציג כאן השערות אחדות לגבי הסוציולוגיה של מפיקי טלוויזיה, לפחות כבסיס למחקר עתידי. שמו הישראלי-יהודי מאוד של המפיק-השותף האמריקני ושמו הארמני של המפיק-השותף הערבי אינם יכולים לא לעניין את הקורא של מחקר המתמקד בשיתוף פעולה או תחרות בין זהויות שונות בקונטקסט הגלובלי. באותה המידה היה נאה אילו הייתה המחברת מרחיבה את היריעה לגבי הסובייקטיביות שלה עצמה (עמ' 127).

באופן כללי, חוקרי תקשורת מתחומים אחרים יקראו את הספר בעניין רב, שכן יש בו זיקה לתחומי מחקר רבים אחרים. ההשוואה הישירה ביותר היא מול הדוקטורט של בשמת גרמי (2009), שהשוותה, ברמה הישראלית, שלוש סדרות דוקומנטריות שונות: "עמוד האש", "תקומה" ו"הכול אנשים". בדוקטורט שלה ימצא הקורא ניתוח טקסטואלי מעמיק של נרטיבים המתחרים באותו קונטקסט לאומי, הן בדגשים היסטוריים שונים הן בסגנונות שונים. קריאת ספרה של אשורי יביא חוקרים גם לחשוב על הדרך שבה "תוכן/צורה" עוברים תהליך "ביות" או "גלוקליזציה" דרך המחזור הגלובלי של פורמטים (לדוגמה, Oren & Shahaf, 2011). סטודנטים הלומדים את התמונה העולמית של הקונפליקט יחשבו על הדרך שבה נרטיבים שונים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני מתחרים זה בזה, במיוחד הנרטיבים האמריקני (McAlister, 2001) והבריטי/אירופי.

רשימת המקורות

גרמי, ב' (2009), ציונות על המסך הקטן: השוואת סדרות תיעודיות-היסטוריות בטלוויזיה הישראלית, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב, תל אביב.

- Beck, U. (2002). The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture and Society*, 19(1-2), 17-44.
- Levy, D. & Sznajder, N. (2002). Memory unbound: The Holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European Journal of Social Theory*, 5(1), 86-106.
- McAlister, M. (2001). *Epic encounters: Culture, media, and U.S. interests in the Middle East, 1945-2000*. Berkeley: University of California Press.
- Oren, T. & Shahaf, S. (Eds.) (2011). *Global television formats: Understanding television across borders*. London: Routledge.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Global modernities*. London: Sage, pp. 25-44.

